

РАДМИЛО Н. МАРОЈЕВИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА СЛАВИСТИКУ

СПЕЦИФИЧНЕ ГРАМАТИЧКЕ И ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКЕ РИЈЕЧИ (на *ѣрађи Њеїошевої Шћейїана Малої*)

САЖЕТАК. У овом раду разматрају се: (1) ортографеме *е* и *но*, (2) ортографеме *а* и *али*, (3) ортографеме *како* и *ка* и (4) ортографеме *те* и *што*, као и (5) синтагматске везе *ал и*, *кад али* и *те лиш*. У раду се примјењује поредбена анализа примјера из *Шћепана Малога* с контекстима из *Горског вијенца*, *Луче микрокозма* и из других Његошевих дјела.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: Петар II Петровић-Његош; спјев *Шћепан Мали*; спјев *Горски вијенац*; спјев *Луча микрокозма*; ортографеме.

---

¹ radmilo@mail.ru

Рађено у оквиру научног пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима“ Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

Рад је примљен 12. августа 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 26. новембра 2020.

ПРИСТУП

0. У претходном раду објављеном у овом часопису, који има исти поднаслов као и овај, објаснили смо зашто користимо формулацију (на грађи) *Њејошевој Шћејана Малој* (Маројевић, 2020а, стр. 3–4). Иначе је он посвећен не само личним глаголским облицима, тј. глаголу у ужем и правом смислу (руски: собственно глагол) него и инфинитиву и глаголским придјевима, па смо зато користили термин *ілаіолске ријечи*. Највећи се дио размотрених лексема налази у међусобним односима хомонимије: или исто писање, а различит изговор и значење (хомографи), или исто и писање и изговор, а различито значење (и хомографи и хомофони).

Ријечи које у овом раду обрађујемо имају функцију везника, а неке и функцију рјечци, потпуни су хомоними, подударају се и у писању (хомографи), и у изговору (хомофони). Изузетак су, у погледу прозодије, граматичке ријечи **но** (види т. 2) и **а** (види т. 3) те лексичко-граматичка ријеч **што** (види т. 8), као и пуни облици везника **е** (јер, јере; ер, ере) (види т. 1.(3)), они – и у писању и у фонетском саставу. С обзиром на то да се ријечи истог састава налазе у специфичним односима хомонимије и полисемије и на то да неке припадају и замјеницама као лексичко-граматичким ријечима и везницима као граматичким ријечима насталим граматикализацијом као подврстом транспозиције, увели смо, само у међунасловима, сажетку и резимеу, термин *орџоірафема* (у значењу јединице која се исто пише, али у једним значењима припада једним, а у другим значењима – другим категоријама). У завршном одјелку који смо насловили „Исходи“ издвојили смо везе или спојеве двију граматичких ријечи које треба писати раздвојено па представљају предмет реконструкције текста а не само лексичке реконструкције (у нашим критичким издањима такви примјери разматрају се у поглављу „Вербализација текста“).

ОРТОГРАФЕМЕ Е И НО

1. „Грамматички су хомоними (и хомофони — исти изговор, и хомографи — исто писање) ђ I — везник у значењу 'јер' и у значењу 'да' и ђ II — узвична рјечца“, истакли смо у „Текстологији Горског вијенца“ уз подробен опис (Маројевић, 2005, стр. 400–402). Додаћемо да ови хомоними нису настали семантичком творбом (раздвајањем значења у посебне ријечи) него фонетским путем: узвична рјечца ђ II < ех, везник ђ I < ер < ере < јере.

(1) Граматичка ријеч *ѣ* I има функцију везника. Она, прво, уводи адвербијалну узрочну реченицу, и тада јој је синоним у књижевном језику везник *јер*, на примјер: *ѣ тѡ каже, честити вѣлїсу, / што је ваша вјера нѡпѡкѡ!* [ШМ 1661–1662]. Нешто рјеђе, она уводи објекатску реченицу, и тада јој је у књижевном језику синоним *да*, а у Његошевом језику и *ер*, *ере*, на примјер у 404. стиху:

*мало им је кривдкѣйницима
ѣ ми крѹну моју одузеше
и свѣ царсѣво, моју ђеговину,
нѡ ме [с] злдѣм ѡне ѡ свиѣшѹ,*

[ШМ 403–406].

(2) Спор је изазвала граматичка ријеч *ѣ* I у 785. стиху *Горској вијенца*:

*Ох да ми је очима виѣйши
Црна Гора ѣзѹд да намири:
ѣад ди ми се уѣраво чинило
да ми свѣйли [= свѣјѣйли] круна Лазарева
ѣ [= ѣѣ] слѣйио Милош међу Србе,
душа ди ми ѣада мирна била
како мирно јушро у ѣрољеће
кад вјеѣрови и муѣйни облаци
дријемају у морској ѣавници.*

[ГВ 781–789].

Граматички гледано, диверѣ *ѣ* [ѣѣ] = *ѣ* (j)е у 785. стиху *Горској вијенца* могао би имати оба значења: и значење 'да је', па би претходни стих требало завршити запетом, и значење 'јер је', па би се претходни стих могао завршити без икаквог знака интерпункције.

За ову другу граматичку интерпретацију могла би се навести два аргумента. П р в и аргумент: у издању из 1847. године повлаком се завршава 784. стих, а 785. — повлаком и почиње и завршава се (с. 30). И у рукопису 785. стих стоји између двије повлаке, али се 784. завршава запетом (л. 9). Интерпункција рукописа и првог издања потврђује, по нашем мишљењу, јер-интерпретацију везника: *пјесник је истакао повлакама стих: – Е слетіо милошѣ међу србе –* (л. 9) јер га је схватао као узрочну реченицу.

Д р у г и аргумент: није обично (а могли бисмо рећи и није нормално) да се двије напоредне објекатске реченице уводе различитим везницима — прва везником *да*: (тад би ми се управо

чини́ло) да ми свѣ́јетлѣ круна Лазарева, друга везником е: (тад би ми се управо чинило / да ми свѣ́јетлѣ круна Лазарева,) *ѣ [= да] (j)е слетио Милош међу Србе. Узрочна пак реченица сасвим се нормално везује за претходну објекатску реченицу: (тад би ми се управо чинило / да ми свѣ́јетлѣ круна Лазарева) ѣ [= јер] (j)е слетио Милош међу Србе.

У вези с овом дилемом занимљиво је подсетити на историју тумачења наведеног стиха и везника. Решетар је у првом издању (1890: 136) полазио од значења 'јер': „спомен на прошлу моћ и славу онесвјешћује и опија Србе, јер мисле да ће се опет повратити“. Критичар му је сугерисао: „Ја оно е не бих објаснио са *јер* него са *ја*: чинило би ми се да је слетио Милош међу Србе“ (Стојановић, 1891, стр. 60). Решетар је сугестију прихватио, али суштински тек у десетом издању (1940: 48): „Чинило би ми се да опет сјаје стара српска слава и срећа, да се је међу Србе вратио Милош те их подигао“. У међувремену је, од другог до деветог издања, полазио од значења 'па': „спомен на прошлу моћ и славу онесвјешћује и опија Србе, па мисле да ће се опет повратити“ (Решетар, 1892, стр. 54).

Треба овдје подсетити да је старославенско (ср.р.) *ѣ* же релативна замјеница у значењу 'које' с постфиксом *же*, али је она граматицизацијом прелазила у везник. Везник *ѣ* же, с једне стране, уводио је адвербијалну реченицу узрока, и онда му је еквивалент савремено српско „јер“, с друге стране, конституисао је узрочно-последичну саставну реченицу, и онда му је еквивалент савремено српско „па зато“. Из тога слиједи закључак да је адекватно тумачење (и семантизацију везника) Милан Решетар изнио само у првом издању и да је корекција Љубомира Стојановића била неоправдана (наш филолог потписивао се са Љуб. сугеришући тиме да он није ни *Љуба ни *Љубо).

(3) Два значења везника у пуном облику у Његошевом пјесничком језику ортографски су разграничена. Везник *јер* и његова варијанта *јере* имају узрочно, а везник *ер* и његова варијанта *ере* — објекатско значење, тј. значење 'да'. С обзиром на то да је Његош та два фонетски и семантички различита везника писао са двије варијанте слова „јест“ (е и е) и да су приређивачи његових издања често гријешили у њиховој идентификацији, везнике је потребно претходно текстолошки реконструисати, али то је предмет посебног рада.

(4) Граматичка ријеч *ѐ* II је узвична рјечца с побочним акцен- том, па се интонационо везује за наредну ријеч с главним акцен- том, што смо у основном издању изразили акцентованошћу и те наредне ријечи, на примјер: *È mòгах ли без ове погрде* [ШМ 728]. У оваквим примјерима најближи синоним је узвична рјечца *м̃а*.

Узвична рјечца *ѐ* II може имати значење интензификације 'како', као у примјеру из 2034. стиха *Горскої вијенца*:

*È ìрèдїван дјеше, јад їа наша:
кад се шћаше ођесї куд да иде
їа одуци оне ìўсїѐ шїоке, [...]
красна лица, висок као коїље –
кад їомислим ì ј̃а какав дјеше,
расїале се уз мене їл̃амови!*

[ГВ 2034–2036, 2042–2044].

У овом примјеру најближи синоним узвичне рјечце *ѐ* II јесте уз- вична рјечца *ѓ*.

2. У Његошевом пјесничком језику разликујемо поредбени вез- ник *н̃о*, у којем се м о р а реконструисати дугосилазни акценат, наравно: побочни, и супротни (адверсативни) везник *н̃ѓ*, са два значења, у којем се м о ж е реконструисати (побочни) краткоси- лазни акценат.

(1) Вук у *Рјечнику* издваја везник *н̃о*, у значењу 'него' и са озна- ком „особито у Ц. г.“, с три илустрације (све су с компаративима) (Караџић, 1852, стр. 422). Зато ми поредбени везник *н̃о*, у коме се мора реконструисати (побочни) дугосилазни акценат, посматра- мо као посебну граматичку ријеч, различиту од супротног везни- ка *н̃ѓ*.

У *Горском вијенцу* везник *н̃о* се употребљава у поредбеним кон- струкцијама у значењу везника 'него', и то с компаративом при- дјева, с компаративом прилога (или с прилогом *їриђе* компар- ативног значења), с компаративом предикатива (прилога или именице у предикативној функцији) и с компаративом глагола (Маројевић, 2005, стр. 402–404). И у *Шћеїану Малом* везник *н̃о* пра- ти компаративе, на примјер у 2013. стиху: *теже вас је с̃а н̃ѓм раз- двојити / н̃ѓ уставит мутну поточину* [ШМ 2012–2013] (види шири контекст у т. 4.(3)), и ријечи компаративног значења, на примјер у 1027. стиху: *(а прїђе ће сунце помрчати / н̃ѓ се ова вјера окаља- ти)*, [ШМ 1026–1027].

Примјере снабдијевамо типском текстолошком напоменом: *нѠ* – компаративни везник у значењу 'него' с дугосилазним побочним акцентом.

(2) Издвојићемо примјере у којима облик компаратива није лексички исказан.

Везник *нѠ* реконструишемо у 230. стиху:

*а ја нѠ кѣх никад ни до вѣка [нѣ^довѣка]
своју чисѣу вѣру ѿѡзиѣи —
вољех царсѣво земно изѣудиѣи,
нѠ небесно да изѣудим царсѣво.*

[ШМ 227–230]

иако је у претходном стиху елидиран компаратив прилога: [више] вољех.

Исто тако, у 556. стиху реконструишемо везник *нѠ*:

*Сѣани ѿѡе да ѣе разаберем:
у Боѡа је ѣрѣнѣѣ ѣѣѡ и вијек,
у Боѡа је вијек ѣѣѡ и ѣрѣнѣѣ,
друкчије се рачуна нѠ недо
нѠ нѠ земљу ѣѣѡ ми рачунамо —
ѠѠж'ѡ дјела расѣѣѣѣѣ је ѣрѣдно.*

[ШМ 552–557]

иако је у претходном стиху употријеђљен замјенички прилог с алтернативним значењем, а не компаратив (исправљамо акценат основног издања; тамо стоји краткосилазни акценат).

(3) Вук у *Рјечнику*, као треће значење везника *нѠ*, наводи: „у Црној гори кашто се узима мјесто али, а у пјесми на много мјеста не значи ништа. Ово је по свој прилици у обадва значења помијешано са *нѠ* и са *ну*“ (Караѣић, 1852, стр. 422). За супротни везник *нѠ* рекли смо да се у њему може реконструисати (побочни) краткосилазни акценат. А то значи да је такав акценат обичан за овај везник у оба значења, али се, нарочито у значењу 'него, већ', у неким примјерима може допустити и дугосилазни акценат као алтернативни. То је, како би рекао Вук, резултат „мијешања“ са везником *нѠ*, односно прозодијског утицаја пореденог *нѠ* на адверсативно *нѠ*. До тог „мијешања“ долази, с једне стране, зато што је везнику *нѠ* у првом значењу ('већ') синонимичан везник

неіо, који би и у другом значењу ('али'), био сасвим обичан; с друге стране, *неіо* је основни поредбени везник, синоним везника *нѡ*.

У *Горском вијенцу* везник *нѡ* има два основна значења. Прво је значење супротног везника 'већ', које се обично реализује последице одричне конструкције (негације). Друго значење граматичке ријечи *нѡ* јесте значење супротног везника 'али' (Маројевић, 2005, стр. 404–406).

Значење супротног везника 'већ' реализује се, на примјер, у 97: Што му друго име не дадoste / *нѡ* вежете *нѡслик* с *непріликѡм*, [ШМ 96–97], 282: Не питају штѡ сам ни откуд сам, / *нѡ* питају кѡга сам заната. [ШМ 281–282] и у 406. стиху *Шћейана Малоі*: мало им је кривѡклѣтнїцима / [...] / *нѡ* ме [с] злѡћѡм гоне по свијету, [ШМ 403, 406] (види шири контекст у т. 1.(1)).

Кад повезује шире синтаксичке цјелине, везник *нѡ* стоји на почетку реченице и сужава значење у 'него', као у примјеру:

Бѡ л сєрдаре іагно вићейѡ дило
ѡруј ѡѡнїњскѡ — с гѡдѡлевѡм ілавом,
ілаву дїч'јѡ — на ѡруј од јунейѡа?
Нѡ оѡвори очи ѡе ѡіледај
шїѡ би моіло до ѡдслијед дїнїи.

[ШМ 100–104].

У овом значењу Његош користи и везник *нѡіо*, уобичајен у књижевном језику: него немој оче лудѡвати [ШМ 91] (види шири контекст у т. 5.(1)).

Значење супротног везника 'али' везник *нѡ* има, на примјер, у 34. стиху *Шћейана Малоі*: Цар се каже, *нѡ* ако *ѡзлажѡ* – / та несрећа чему ће прилицат! [ШМ 34–35].

Кад повезује шире синтаксичке цјелине, везник *нѡ* стоји на почетку реченице и задржава значење 'али', као у примјеру из стиха: *Нѡ кѡд мрче*, газда ме позове [ШМ 265] (види шири контекст у т. 7.(3)).

(4) Коментаришући 1433. стих *Горскоі вијенца* (*но ми она ружна мјешавина*), Банашевић (1973: 302) каже: „Вук је забележио у *Рјечнику* после *нѡ* ('особито у Ц. г.', са значењем '*неіо*') и *нѡ*, а за ово последње је рекао: под бр. 3 'у Црној Гори кашто се узима мјесто *али*, а у пјесми на много мјеста не значи ништа. Ово је по свој прилици у *обадва* значења помијешано са *но* и са *ну*'. У овом стиху значи *јер*“.

Разматрајући 52. стих *Горскоі вијенца* (*но си оѡров адске своје душе*), Стевановић (1990: 53) пак каже: „везник *но* такође захтева об-

јашњење, за којим нам, истина, није дуго требало трагати. Нашли смо га у Речнику самог песника Горског вијенца, не, додуше, у овоме него у примерима из других његових дела: из Свободијаде, Пјесама, Огледала српског и Лажног цара Шћепана Малог, који су наведени за његову употребу везника *но* као спољњег знака везе последичних реченица са управним (в. Његошев Речник под **но 2**), тамо где бисмо, свакако пре очекивали везник *ња*“.

Запажања која смо навели значајна су као индикатор потребе за разликовањем двају хомонимичних везника и њихових значења у Његошевом пјесничком језику. О семантичкој интерпретацији двојице његошолога може се већ дискутовати, тј. да ли везник *но* у 1433. стиху има узрочно 'јер' а у 52. стиху посљедично значење 'зато, па'.

Супротни везник у значењу 'већ, него' посвједочен је и у примјеру који је Стевановић интерпретирао као саставну узрочно-посљедичну реченицу (у којој би наводно могао доћи везник „па“):

*Куњо људска да ње Боњ удије,
али њи је мало њд свијења
ње си [с] свдњом злошћу оњрвала
нд си дњрњв адске своје душе
и на овај камен издљувала?*

[ГВ 49–53].

Овдје негација ('није ти мало') није формално исказана, што је и Стевановића навело да везник нетачно интерпретира.

Значење супротног везника 'али, него' имамо и у примјеру у коме је Банашевић видио значење везника узрочне реченице „јер“:

*Ко м' у зли час [књм^е^узлњчас] дочекива, Вуче:
ја нијесам ни њозна никоња
а књмо ли да мњ ко [дњме^е^књ] дњчекњ;
нд ми она ружна мјешавина
не даваше њз кућњ изаћи:
свањда њраја дјеше око мене
када хоћах њо њраду изаћи,
као њ нњс Бијеле нећњље
кад се крену момчад у машкаре.*

[ГВ 1430–1438].

ОРТОГРАФЕМЕ А И АЛИ

3. Граматички су хомоними супротни (адверсативни) везник а I, који је одлика и књижевног језика, саставни (копулативни) везник а II, који је рјеђи у књижевном језику, и рјечца за интензивирање а III.

(1) Саставни (копулативни) везник а II (у значењу 'и') у Његошевем пјесничком језику је уобичајен, на примјер: примиће ме а примити смију. [ШМ 239]. Он повезује компоненте х е н д и а - д и с а као фразеолошког жанра, на примјер: виђи слику а виђи прилику, [ШМ 88] (види шири контекст у т. 5.(1)); ево згоде а ево прилике [ШМ 593].

Овдје бисмо били дужни учинити двије напомене. Прва напомена: саставни (копулативни) везник а II одлика је и књижевног језика, па зато не указујемо да је то дијалектизам – дијалекатског је карактера проширење његове употребе, а последице ријечи која му претходи не стављамо запету. Изостанак запете сигнализира саставни (копулативни) везник, али ипак на њега треба указивати и у текстолошким напоменама по обрасцу: саставни везн. у зн. 'и'.

Д р у г а напомена: у издањима Његошевих дјела других приређивача испред њега и у овом значењу ставља се (по правилу) запета, што није оправдано.

(2) Супротни везник а I (у значењу 'а') карактерише и Његошев пјеснички језик, и савремени српски књижевни узус, па се у критичким издањима не указује посебно на те случајеве кад је он у својој уобичајеној функцији, само што се последице ријечи која му претходи ставља запета.

Док се он од саставног везника јасно разликује (а на њега указује запета која му претходи), теже га је разликовати од рјечце а III (у значењу 'и то') (види даље т. (3)). У 858. стиху Шћејана Малој:

*Ево има ѿеѿ неђеља дан̄
оѿкад си нам на ѿрај кућњи ѿао,
а све лажа и клеѿо ѿањање
у ѿеде нас јесѿе омразило.*

[ШМ 856–859]

посвједочен је супротни (адверсативни) везник а, и он нема акцента.

(3) Рјечцу за наглашавање а III (у значењу 'и то, даш'), у сличном контексту, илуструје 2225. стих спјева:

Наше мно҃го шад дјеше чѣльадѣ,
 да се сѣасе, у Бѣжи ушѣкло,
 а свѣ жене хѣцу унијеле
 која доја дѣиѣ не моѣху
 ниѣ се криѣи ѣо шврдим ѣорама.

[ШМ 2223–2227].

Значењска нијанса 'и то, баш' често је изблиједјела, тако да рјечца а III служи за комплетирање силабичке структуре стиха. Такву употребу налазимо у 1944, 2115. и 2235. стиху *Горској вијенца*:

Да се моѣу разѣворѣи,
   срце моје,
 а са мрѣшвѣм швојом ѣлавом,
   кад ми је,
 да ѣи црнѣ очи виђу,
   очи моје,

[ГВ 1943–1945 (31–33)];

на ѣих више нѣ ѣедесеѣ ѣлавѣ
 шѣѣ сѣ оне свакоју изјеле,
 а свѣ хѣце која су ѣомрла
 и мѣмчадѣ ѣѣ ѣушка [ѣѣ^е ѣушка] удила,

[ГВ 2113–2116];

Доисѣа се мислиш надрѣѣиѣи.
 Да ли ѣи се оче не додије
 а ѣг ѣѣѣ [силноѣа дрѣјења?]

[ГВ 2233–2235].

(4) Рјечца за интензивирање а III у Његошевом пјесничком језику, поред значења 'и то, баш', може имати и значењску нијансу 'ма', као у 1651. стиху *Горској вијенца*:

„Какве змије, чесѣиѣи ѣринѣиѣ,
 а ѣадно је на ѣуѣ ѣѣледѣиѣи —
 све се глаке најеже чѣвјеку!“

[ГВ 1650–1652],

и у њему компонента а има акценат, побочни, који се, додуше, испред наглашеног слога скоро не осјећа (неутрализује се).

4. Граматички су хомоними супротни (адверсативни) везник *али* I, који је одлика и књижевног језика, и раставни (дисјунктивни) везник *али* II, који карактерише дијалекат. Поред тога, у Његошевом пјесничком језику издвајамо саставни (копулативни) везник *али* III, који се ријетко среће, и упитну рјечцу *али* IV, која је још рјеђа.

(1) Раставни (дисјунктивни) везник *али* II и његов аломорф *ал* II (у значењу 'или') у Његошевом пјесничком језику је уобичајен. У критичким издањима пропраћамо га напоменом: дијалектизам, раставни везник у значењу 'или', а послије ријечи која му претходи не стављамо запету.

Посвједочен је, на примјер, у 251. стиху:

*„[...] ко л ѿ скрије али куд ѿроџури -
нове ће му муке ударити
којих нема у канон Османов“.*

[ШМ 251–253].

Да је у стиху: цар је – вјеруј ал како ти дрâго. [ШМ 94] (види шири контекст у т. 5.(1)) раставни, а не супротни везник, свједочи синонимични фразеологизирани израз са стандардним раставним везником: Вјеровао ил невјеровао, [ШМ 2912].

(2) Супротни (адверсативни) везник *али* I и његов аломорф *ал* I (у значењу 'али') карактерише и Његошев пјеснички језик, и савремени српски књижевни узус, па се у критичким издањима, у принципу, не би морало посебно указивати на случајеве кад је он у својој уобичајеној функцији, само што би се послије ријечи која му претходи ставила запета, као у примјеру: он је мога утећ као многи, / али што се лажом претовари [ШМ 151–152].

Али пошто се у истој медитацији у прози:

Искрама је допуштено у горама вјековати, али душама у прашина није, него се у њој замотају и из ње излећивају како частице воздуха занесене случајем из пучине. Ко знаде али је више искарā погребенијех али атомā летећијех али играјућијех капалā али звијездā у простору? [МП 47]

у претходној реченици има једно, а у наредној (четири пута) друго значење, морали смо та значења диференцирати наводећи и ријечи које послије везника слиједе: *али* (душама) – овдје: супротни везн., а не раставни у зн. 'или'; (ко знаде) *али* – дијал., раставни

везн. у зн. 'или' (види и друге примјере из медитативне прозе и *Ноћи скуџље вијека* у: Маројевић, 2017, стр. 453–454).

(3) Везник *али* III и његов аломорф *ал* III може, међутим, имати значење 'али и', 'а и', а то је саставни (копулативни) везник који карактерише Његошев пјеснички језик. Његов пуни, двокомпонентни облик је *али и*, али њега разматрамо посебно, у одјељку „Исходи“ (види т. 9.(1–2)).

Саставни (копулативни) везник *ал* III реконструишемо у 2010. стиху *Шћејана Малої*, који наводимо у ширем контексту (контексту реченице), с интерпункцијом (и стављеним потребним акцентима) према основном издању:

*Сва̀к њ̀рѣд Боїом самрїно іријеши
ко ди икад хїио и смислио
вас исїравий̄ с ваше наклоносїи
када вам је срећа, ал несрећа,
са разлоїом некаквим ђбручї —
їеже вас је са њѡм раздвојїи
нѡ усїавий̄ муїну їѡїочину
која седе ломе їровалама.*

[ШМ 2007–2014].

У *Горском вијенцу* посвједочена је иста формула, у 527. стиху, па ћемо и њу навести, према основном издању, као интертекстуалну паралелу:

*Слушај Вуче и осїала браћо:
нишїа ми се немоїїе чудїи
шїо ме црне расїезају мисли,
шїо ми їрса кїе са ужасом —
ко нѡ дрго ак' имало [ак' имало] сїїоји
више види нѡ онај їѡд дргом;
ја їовише нешїо од вас видим —
їїо је срећа дала, ал несрећа.*

[ГВ 520–527].

Израз *срећа, ал несрећа* (је дала, обручила) значи (дала је) 'срећа, а и несрећа'.

У критици седмог Решетаревог издања Ђукић (1921: 31), наводећи стихове 526–527. као примјер да се поједина мјеста у *Горском вијенцу* „могу протумачити двојачо“, на сљедећи начин образлаже своје тумачење: „кад се, после свега онога што је пре тога ре-

чено о владици Данилу, после оне његове патње, због које је 'у образ као земља доша', дође на горње стихове, онда се сасвим логично добија утисак да се оно: 'то је срећа дала, ал' несрећа' односи баш на самога владику, који у колико је срећан што се налази на месту одакле се 'више види', у толико је и несрећан, јер што више зна и види то и више пати".

Ако се прихвати Ђукићево објашњење, а оно је најлогичније, онда се мора поћи од тога да везник ал у 527. стиху нема значење 'или', како се обично тумачи, па ни значење 'али', него – 'али и', као и у 2293. стиху (види т. 9.(2)).

(4) Саставни (копулативни) везник ал III у нијанси значења 'а можда и' реконструишемо у 403. стиху *Горској вијенца*:

*Враї донио на сасїанак дјеше
и сїароїа оцу Брунчевића,
и у њеїа некаква шишана —
лакаї у њој дјеше, ал не дјеше,*

[ГВ 400–403].

Израз *дјеше, ал не дјеше* (лакрат у шишани) значи (у краткој пушки оце Брунчевића) 'било је, а можда и није било' лакрат дужине.

(5) Везник ал III у значењу 'и', 'а и', 'али и', 'исто тако и', по нашем мишљењу, посвједочен је и у 13. стиху Његошеве оде „Нек се овај вијек горди...“, која се традиционално зове *Посвеїа* („Праху Оца Србије“):

*Из їрмена великоїа
лафу изаћ їрудно није:
у великим народима
їенију се їњъздо [їњ^џјџдо] вије;
овде му је їоїоїову
маїеријал к славном дјелу
и їријумфа дични вїнац [в^џјџнац],
да му краси їлаву смјелу.
Ал хероју їоїолскоме,
Карађорђу десмрїноме,
све їреїоне на їуїї дјеху,
к циљу досїје великоме:
дїже народ, крсїи земљу
а варварске ланце сруши,*

*из мр̄ӣвијех Ср̄д̄а дозва,
гуну живо̄и ср̄дској души.*

[ГВ П 9–16].

Овдје треба подсјетити на тумачење од кога је полазио Велимировић (1911: 208–209). Он је, у фусноти, претпоставио (што Медаковићев препис, који је касније пронађен, није потврдио) да је у оригиналу умјесто *ал* стајало *и*. У прилог рјечце *и* (и квалитативно „великог грмена“) говоре, по Велимировићу, „сва дела Његошева, док у прилог квантитативно великог грмена ништа до речице [речце – Р. М.] *ал*“. Супротни везник *ал* (и теорија о квантитативно „великоме грмену“) налази се у очигледној контрадикцији с Његошевом вјером у српски народ као „народ јединствени“. Аутор налази и граматичку контрадикцију у реченици „у самој овој посвети Карађорђу“ (претходно објављено у: Велимировић, 1910, књ. 57, стр. 115; уп.: Велимировић, 1921, стр. 173–174).

И граматичка, и логичка контрадикција потиру се с нашом семантичком интерпретацијом 'ал(и) и' везника *ал* у 13. стиху *Посвеште*, а њоме се у потпуности потврђује и културно-историјска реконструкција Николаја Велимировића.

(6) Његошев пјеснички језик карактерише и упитна рјечца *ѿли* IV у значењу 'зар', коју реконструишемо у 50. стиху *Горској вијенца*:

*Куѿо људска да ѿе Боѿ удије,
али ѿи је мало ѿд свијеѿа
ѿе си [с] свѿјѿм злошћу оѿрвала
нѿ си дѿѿрѿв адске своје душе
и на овај камен издљувала?*

[ГВ 49–53].

ОРТОГРАФЕМЕ КАКО И КА

5. Граматички су хомоними временски везник *ка̄ко* I и поредбени везник *ка̄ко* II, као и упитно-односни замјенички прилог *ка̄ко* III.

(1) Поредбени везник *ка̄ко* II у значењу 'као' (с побочним краткосилазним акцентом) представља Његошев дијалектизам. У *Шћеѿану Малом* пјесник га често користи, на примјер у 3432: Тр̄пија је пѿхл̄апна н̄ѿ д̄ушу / како мѿра на мл̄адо тијело, [ШМ 3431–3432] (види шири контекст у т. 9.(1)) и 60. стиху:

наш *īāī̄рика* из Пећи *īīī̄оме*
сī̄ремio му на *ī̄оклон* Брњ̄а̄ша —
 своја *х̄а̄ша* како *ī̄орску* вилу,

[ШМ 58–60].

Употријеђљен је и у два стиха заредом (89. и 90), у сљедећем контексту:

виђи слику а виђи ī̄рилику,
како да си разреза јадуку,
како ш̄ио су двије кай̄ље воде;
неī̄о немој оче лудва̄ӣи
ни код̄ӣӣи срећу и ī̄ош̄ӣење
ц̄ијелоī̄а нашеī̄а народа:
цар је — в̄јеруј ал како ī̄и гр̄а̄ī̄о.

[ШМ 88–94].

(2) У саставу двокомпонентног везника *ка̄ко ш̄ӣд̄* обје компоненте, и поредбени везник *ка̄ко* II, и односни везник *ш̄ӣд̄* II, имају краткосилазни побочни акценат (али је метрички на првој компоненти). У стиху: како што је ово за Шћепана. [ШМ 3376] он је употријеђљен у првом полустиху, тј. у иницијалном такту, а у 2436. стиху — у другом полустиху, у медијалном такту:

Мле̄ш̄ачка је воља сва̄да дила
о̄й̄кад си им доша у с̄ус̄јед̄с̄ӣво
(и данас је како ш̄ӣо је дила) —
грӯі̄о име узми које хо̄ћеш,

[ШМ 2434–2437].

(3) Временски везник *ка̄ко* I у значењу 'чим' (такође с побочним краткосилазним акценатом) одлика је и књижевног језика. Посвједочен је, на примјер, у 509. стиху спјева: Како дођох у Патријаршију, / јошт с вечера пођем у постељу. [ШМ 509–510].

(4) Упитно-односни замјенички прилог *ка̄ко* III илустроваћемо примјером из 595. стиха:

„[...] Нови *царе*, дио нам и *срећан*:
ево з̄іоде а ево ī̄риликe
да ī̄окажеш ц̄ијелу свијет̄у
како ће ī̄и круна ī̄рис̄ӣд̄ја̄ӣи!”

[ШМ 592–595].

Примјер из 546. стиха:

*Невоља је, грађи ѿсѿодаре:
 да ѿзидѣ човјек ѿз свјесѿи
 шѿо се чини на свакоју сѿрану —
 кâ нѣвинѿсѿи сѿрада од ѿирансѿива,
 како ѿлаче ѿ правда ѿред неѿравдом.*

[ШМ 542–546]

пропратићемо двјема напоменама. П р в а напомена: у претходном, тј. у 545. стиху употријеђљен је синоним, замјенички прилог *кâ* II у функцији везничке ријечи, али иако наредна ријеч има акценат на првом слогу, прилог не губи акценат јер је он у објекатској функцији наглашен (с главним, а не с побочним акцен-том). Д р у г а напомена: у контексту је елидиран глагол главне реченице — [погледај] *кâ* нѣвинѿст страда, како плаче правда.

6. Граматички су хомоними поредбени везник *кâ* I и (упитно-односни) замјенички прилог *кâ* II, који може имати и везничку функцију.

Прво ћемо навести контекст у којем су употријеђљени, у три стиха заредом, односни замјенички прилог *кâ* II у значењу 'како', поредбени везник *кâ* I у значењу 'као' и његов синоним, поредбени везник *кâ*ко II у значењу 'као' (види т. 5.(1)):

*Скуѿило се ѿдесесѿи Туракâ
 да ѿледају кâ ћу ѿѿинуѿи.
 Ја ѿјаши хâѿа кâ сокѿла,
 ѿнесе ме како вихор луди —
 куд сам шћеде и куд ѿрвом скочи;*

[ШМ 290–294].

(1) Замјенички прилог *кâ* II у функцији везничке ријечи и значењу 'како', поред примјера који смо горе навели (у 291. стиху), посвједочен је и у стиху: *кâ* нѣвинѿст страда од тиранства, [ШМ 545] (види шири контекст у т. 5.(4)), а као упитни замјенички прилог налазимо га у 113. стиху: *ма дѿд ли сам јâ, игумне, слијеп, / кâ* толики свијет ослијепи? [ШМ 113–114].

(2) У 389. стиху:

*Ко ће Гѡре, вашу ѡсѡјѡдину,
сѡрмоѡлѡвце иѡда окренуѡи
(кѡ ѡрѡчајѡ ови гѡхѡвнѡици),*

[ШМ 387–389]

замјенички прилог *кѡ* II се граматикализовао — постао везник у значењу 'како, као што', с побочним дугосилазним акцентом.

(3) Поредбени везник *кѡ* I с дугосилазним побочним акцентом (у значењу књижевног *кѡѡ*), поред примјера који смо горе навели (у 292. стиху), илустроваћемо и 287. стихом:

*Сјуѡрѡдѡн ми коња изведоше,
силна хѡѡа кѡ ѡрскоѡа дива,
некована и неодѡхана,
ѡше Хѡлѡѡа ѡрслѡновиѡ-ѡѡе.*

[ШМ 286–289].

Уз примјере ћемо указати на два момента. П р в и: формулација „везник има дугосилазни побочни акценат“ има и алтернативу — „или без акцента“ (везник се атонира нарочито у случају кад наредна ријеч има акценат на првом слогу). Д р у г и момент: изрази (хѡта) *кѡ* (= као) *сокѡла* и (хѡта) *кѡ* (= као) *ѡрскоѡа дива* спадају у фразеолошки жанр *у с т а љ е н и х п о р е ђ е њ а*.

(4) У саставу двокомпонентног везника *кѡ шѡѡ* ѡбје компоненте имају побочни акценат, али поредбени везник *кѡ* II (књижевно *кѡѡ*) има дугосилазни (и метрички) акценат, који се не може атонирати, а односни везник *шѡѡ* II — краткосилазни (и неметрички).

У 2125. стиху двокомпонентни везник *кѡ шѡѡ* у првом је полустиху, тј. у иницијалном такту: и он свеза зрѡке са зрѡкама / *кѡ* штѡ свеза душе са душама, [ШМ 2124–2125], а у 2363. стиху — у другом полустиху, у медијалном такту: ни тај данак мени неће бити / тако сладак *кѡ* штѡ је данашњи; [ШМ 2362–2363].

Компоненте овог аналитичког везника могу бити дистантно употријеђене, као у 380. стиху:

*Ово није нишѡѡа до несреће,
и ѡрехови неки сусѡѡинули
ѡше је ѡреврѡѡ доша и овоме
кѡ све срѡско шѡѡ се ѡреврѡѡило.*

[ШМ 377–380].

Његош и у овом значењу користи синонине, дијалекатски *како шииѿ* (види т. 5.(2)) и књижевни *каѿ шииѿ*: само ону клијет отвори-мо – / ето Шћепан, као што је био. [ШМ 3230–3231].

ОРТОГРАФЕМЕ ТЕ И ШТО

7. Граматички су хомоними саставни (копулативни) везник *ѿѿ* I, односни (релативни) везник *ѿѿ* II и рјечца за наглашавање *ѿѿ* III.

(1) Односни (релативни) везник *ѿѿ* II илустроваћемо примјером из 627. стиха: Откуда је то двоје Тѿраѿѿи / те сте ми их на дѿру довели? [ШМ 626–627]. Овај везник је синонимичан с везником *шииѿ* II, а може бити семантизован и релативном замјеницом *који* у одговарајућем облику (види т. 8.(2)).

(2) Рјечца за наглашавање *ѿѿ* III, у значењу 'и то', употребљава се самостално, на примјер у стиху: те Халата Ђрслановић-ѿѿ. [ШМ 289] (види шири контекст у т. 6.(3)), а у комбинацији с прилогом *лѿш* – у збирном значењу 'и то само'. Аналитичку конструкцију *ѿѿ* *лѿш* разматрамо посебно, у одјељку „Исходи“ (види т. 9.(4)).

(3) Саставни (копулативни) везник *ѿѿ* I илустроваћемо контекстом у којем је он употријеђљен у два стиха заредом (266. и 267):

*Преѿадох се да ћу ѿѿинуѿи
јер су јѿзни Турѿи на Мѿскове.
Нѿ каѿ мрѿче, ѿѿзда ме ѿѿзове
ѿѿ ми скуѿѿа дућану ѿѿѿвом,
ѿѿ ѿн сѿ мнѿм ѿ врећу ѿѿмука,*

[ШМ 263–267].

У наведеним примјерима копулативни везник *ѿѿ* I има додатну сему 'па онда'. Запету стављамо само испред поновљеног везника.

Додатна нијанса значења може бити 'па зато', 'па тако', као у примјеру из 631. стиха: Западосмо у днѿ Сѿторинѿ, / кад ево их право пѿт Нѿвѿга / нагазише те их похватасмо, [ШМ 629–631].

8. Значења и функције лексеме *шѿѿ* подробно су описане у критичком издању *Горскоѿ вијенца* (Маројевић, 2005, стр. 441–470). Овдје ћемо размотрити, у комбинацији најприје с копулом *је* а затим и с копулом *ћу* (*ћеш*, *ће...*), употребу везника *шѿѿ* II и упореди-

ти је с употребом замјенице *шїѿ* I, која, као односна замјеница, има и функцију везничке ријечи. Посебан случај је адвербијализација замјенице, па издвајамо прилог *шїѿ* III у значењу количине и узрока.

(1) Замјенички облик *шїѿ* I има краткосилазни главни акценат. Он може бити упитна замјеница, и тада нема везничку функцију, као у стиху: Ада штѿ је свијет до трѿпија? [ШМ 3441], или односна замјеница, тј. везничка ријеч, као у стиховима: Ја не знадем штѿ је то дакање, [ШМ 327]; Ја не питам штѿ је ни откуд је, [ШМ 873]; Хајде причај штѿ ће њ тѿ бити — / да видимо њ тѿ чудо штѿ је. [ШМ 913–914]; причајте нам да видимо штѿ је, [ШМ 2962]; Дању причај, да чујемо штѿ је. [ШМ 3241]. Два су примјера у прози: *Народ задѿшен* [зад^ѿјешен] *шайѿи међу собом чудећи се шїѿ је*. [ШМ -2293]; *Пуцају трозови њшакѿ^[x] Блѿшом из лѿђѿ^[x]. Сјѿшїшѿ се Турци шїѿ је* — [ШМ +4019 (знак + указује на позицију послѿје стиха, овдје послѿдњег у спјеву)].

У примјерима: ја сам њему послѿдњи пошао, / и видио штѿ је њ како је. [ШМ 67–68]; А ето му облик пѿд Мајине: / да л нијесте њега износили / и виђели (очи вам испале!) / свеколико штѿ је њ како је? [ШМ 180–183]; све му кажи штѿ је њ како је; [ШМ 242]; Кад разумјех штѿ је њ како је, [ШМ 1128]; Јер не могу живјет од нѿчеса / докле знѿдем штѿ је њ како је. [ШМ 1765–1766] — представљен је *х е н д и а д и с* као стилска фигура и фразеолошки жанр, и у његовом саставу на првој замјеници, на замјеници *шїѿ* I, остаје краткосилазни акценат, док се са друге (*како*) преноси на везник *и*.

У Његошевом периоду развоја српског језика облик *шїѿ* има вриједност номинатива и акузатива (а *шїѿ* — вриједност генитива). У савременом језику у херцеговачким говорима (и књижевном језику који је на њима заснован) у наведеним синтаксичким позицијама употребљава се облик *шїѿ*.

(2) Односни везник *шїѿ* II има краткосилазни побочни акценат и синонимичан је с везником *шїѿ* II, на примјер у стиховима 1926: Он сад друге нѿ имѿ кривице / нако што је срца плашљивога, [ШМ 1925–1926], 2194: Ђ ја нешто видим са очима, / дѿди оно што је сваком јавно: [ШМ 2193–2194] и у 2939: стријељат га никако нећемо — / друго свашто што је теби дрѿго. [ШМ 2938–2939], као и у стиху: Мало му је што је у тамници — [ШМ 3330].

Везник *шїѿ* II синонимичан је и с релативном замјеницом *који* у одговарајућем облику, али је таква синонимија ограничена

само на неке примјере, као у стиховима 2086: онај кàми што је претекао, / све је голо кà прст остануло — [ШМ 2086–2087 'који (је претекао)'] и 2161: Баш овога чуда није било / од постања људї и свијета / што је овдје у овим горама: [ШМ 2159–2161 'које (је овдје)'].

Ако је глаголски облик *је* < *jest* предикат реченице (пунозначни глагол), везник *шӣо* је атониран, па је на њега пренесен акценат с глаголског облика, тако да он има прозодију *шӣд* I (је). Такав лик везник има у стиховима 789: Ја бих сада све то мудровање / из дубине штò је – да се баџи, [ШМ 788–789] и 3108: Мало мања него òнā штò је / те Мустафу братом сунца зову. [ШМ 3108–3109], као и у стиху: Куд ће већа него ова штò је! [ШМ 3260]. Ово преношење акцента је само историјско — у савременом језику облик *је* углавном је енклитика.

И у савременом језику, тј. у херцеговачким говорима и у књижевном језику који је на њима заснован, употребљава се исто везник *шӣо*.

(3) Диверб *шӣд* II настао је елидирањем из формалне структуре показне замјенице (*òнò, ш̄ò*) испред везника *шӣд*, али показна замјеница остаје у семантичкој структури, тако да се реализује збирно значење:

1^а значење 'оно што' диверб има у другом такту стиха: штò ћу крити штò је пред вратима! [ШМ 690], као и у стиховима 941: да вратите једну силну војску / [...] / да не сврши штò је наумила, [ШМ 939, 941] и у 2084: Ама штò је војска румел'јинскā, / она ти је лїстом изгинула; [ШМ 2084–2085];

2^а значење 'то што' диверб има у стиху: штò је Шћепан, то је ствар òдништа – [ШМ 3190].

У савременом језику, тј. у херцеговачким говорима и књижевном језику који је на њима заснован, у функцији диверба користи се облик *шӣа*, тј. замјеница, а не везник. Другим ријечима, послије елипсе показне замјенице везник се трансформише у замјеницу, од које је и сам настао.

(4) Испред глаголске копуле *је* замјеница *шӣд* III у значењу адвербијала количине и мјере ('колико') чува краткосилазни акценат, као у 573. стиху: штò је турске силе у Европу / ето ти је листом ў сватове – [ШМ 573–574]. И у савременом књижевном језику користи се варијанта *шӣо*.

(5) У комбинацији с помоћним глаголом за грађење футура упитно-односна именичка замјеница *шїѿ I* има краткосилазни акценат, у два случаја, а у једном — краткоузлазни:

1^а краткосилазни акценат има у функцији упитне замјенице (укључујући и реторско питање) — кад није у саставу фразеологизма, на примјер у стиховима: *ѿл штѿ ће му ту помѿћи дѿжде*: [ШМ 585]; *штѿ ће Гора Црна ѿправїти*, [ШМ 1591], осим ако је акценат већ пренесен на претходни предлог: *На што ћемо поганити руке* — [ШМ 1681];

2^а краткосилазни акценат има у функцији односне замјенице, тј. везничке ријечи — кад је на њој логички нагласак, на примјер у стиховима: *Чѿј нáроде штѿ ћу сада рећи*: [ШМ 1935]; *Него мјери штѿ ћеш говорити*; [ШМ 2186]; *Чујте добро штѿ ћу ви казати*: [ШМ 2925], као и у 2553. стиху: *Јáмнїм, оче, мало што и мислиш, / но смирено, филозофски чекаш / штѿ ће теби дан који довести?* [ШМ 2551–2553].

3^а Односна именичка замјеница *шїѿ I* (ће) у комбинацији с помоћним глаголом за грађење футура има пренесени, краткоузлазни акценат кад није логички наглашена, и то у саставу фразеолошког жанра *и д и о м â* — *шїѿ ће рећи* и *шїѿ ће диїи* у значењу 'шта значи': *Ја се чудим штѿ ће ово рећи* [ШМ 2212]; *Ти се чудиш штѿ ће ово рећи*, [ШМ 2215]; *Помазáник не знаш штѿ ће рећи* — [ШМ 2860]; *Хајде причај штѿ ће і то бити* — [ШМ 913], а исто тако *шїѿ ћу рећи* и *шїѿ ћу ѿрїчайи* у значењу 'шта да кажем': *И штѿ ћу ти причат игѿмане*: [ШМ 1794]; *даш је ово... (не знам штѿ ћу рећи)* — [ШМ 2379].

(6) Испред помоћног глагола за грађење футура везник *шїѿ II* (ћу) има пренесени, краткоузлазни акценат: *кâ ја штѿ ћу ово јајце бацит*. [ШМ 1365].

(7) Испред помоћног глагола за грађење футура замјенички прилог *шїѿ III* (ћу) у узрочном значењу ('зашто') има пренесени, краткоузлазни акценат, као у првом такту стиха: *штѿ ћу крити штѿ је пред вратима!* [ШМ 690].

(8) Како је дошло до наведене акценатске диференцијације?

Кад облик *шїѿ* није био наглашен, тј. кад је имао ослабљен, побочни акценат, испред облика (х)ѿћу тај акценат се могао неутралисати, атонирати: *шїѿо ѿћу*. Сљедећа фаза: кад су се образовали говори с преношењем акцената, акценат се са друге

компоненте пренио на прву: *ш̄ӣд̄ о̄ћу*. Завршна фаза: кад се образовао енклитички облик глагола (*ћу*), он је замијенио пуни (*о̄ћу*), тим прије што ни он у оваквој позицији није имао свој самостални акценат.

У случају кад је облик *ш̄ӣд̄* био наглашен, тј. кад је имао главни акценат, остварила се само ова завршна фаза: *ш̄ӣд̄ (х)д̄ћу* → *ш̄ӣд̄ ћу* (замјена пуног глаголског облика енклитичким).

ИСХОДИ

9. Специфичне граматичке (и лексичко-граматичке) ријечи које карактеришу пјеснички језик Његошев систематски се обрађују у критичком издању *Шћејана Малої* и у монографском истраживању „Текстологија Шћејана Малог“ које то издање прати (Маројевић, 2020δ, стр. 613–625). Зато ћемо ми овдје, умјесто извођења општих закључака, размотрити неке од граматичких ријечи које су биле предмет овог рада са аспекта синтагматике, тј. размотрићемо везе или спојеве двију граматичких ријечи које треба писати раздвојено, а то већ спада у проблематику вербализације текста а не само лексичке реконструкције.

(1) Двокомпонентни саставни (копулативни) везник *ал(и) и*, у значењу *'и', 'а и', 'али и'*, чије компоненте ми пишемо растављено, реконструисамо у 3435. стиху *Шћејана Малої*:

*Тр̄ӣӣја је њ̄д̄хл̄а̄йна н̄а д̄ӯшу
како м̄дра на м̄ладо њ̄ӣјело,
ал' и она имаде 'џ̄ћима -
ѡрави разум с дис̄ѡрима очима
које с̄ѡвари овоѡ свӣјѡа
чис̄ѡо виде, а не кроз коѡрену.*

[ШМ 3433–3438]

и у 44. стиху *Луче микрокозма*:

*Нд̄ вр̄ѡмен̄а ѡӣѡаѡелница ми
(окићена цвӣјѡјним временом,
о̄круњена сунч̄ан̄им зр̄акама,
ал' и вл̄асе цвӣјѡјне ѡлеш̄ући, [...])*

[ЛМ 41–44 (Пролог)].

Везник *ал и*, чије компоненте смо ми први вербализовали растављено, посвједочен је и у 33. стиху *Горскої вијенца*. У критичком из-

дању спјева везник смо означили без апострофа, тј. без редукције вокала *и*, али се и ту може реконструисати неслоговно [и̣] на крају прве компоненте, на мјесту апострофа:

*А ја ш̣и̣д̣ ђу, ђл' и са киме ђу:
мало рук̣а — малена и сна̣а,
једна сламка међу вихорове,
сирак и̣ужни без ни̣ђе нико̣а!*

[ГВ 33–36].

У аутентичном изговору остварује се таувокалски дифтонг између двају везника: **ал' и она** [ǎл^иʌид̣на] = али и она; **ал' и власе** [ǎл^иʌивл̣асе] = али и власе; **ал' и са киме ђу** [ǎл^иʌисакимеђу] = али и са киме ђу. Прво, неслоговно и припада претходној, побочној фонетској ријечи, а друго, слоговно и — наредној, главној фонетској ријечи, као њена проклитика.

У критичком издању *Горској вијенца* (види подробније у: Маројевић, 2005, стр. 407–408) подробно је описана граматичка хомонија супротног (адверсативног) везника *џли* I, раставног (дисјунктивног) везника *џли* II, саставног (копулативног) везника *џли* III и упитне рјечце *џли* IV. И у текстологији *Шћејана Малој* примјењујемо правила која су тамо формулисана (види т. 4). Примјери у којима везник *џли* III и његов аломорф *џл* III има значење 'али и', 'а и' описани су у т. 4.(4) овог рада.

(2) Издвојићемо примјер из 2293. стиха *Горској вијенца*, којим се завршава најсложенија периода спјева (види историју тумачења у: Маројевић, 2005, стр. 551–604):

*време земно и судбина људска —
два образа највише лудос̣ици,
дес̣орейка — најдубља наука,
сна људско̣а — ђеца, ал' очеви;*

[ГВ 2290–2293].

У трећем такту 2293. стиха посвједочен је двокомпонентни везник *али* (у значењу 'али и') чија се друга компонента слоговно редукује испред ријечи *очеви* формирајући на тај начин с иницијалним вокалом именице контекстуални дифтонг [и̣д̣]. Ми апострофом овдје ортографски не означавамо потпуну редукцију финалног вокала у првом везнику (*али → ал'), као што се то чини у другим издањима, него неслоговност другог везника *и*, сматрајући да се на функ-

ционалном (фонемском) плану он чува: **ал' очеви** [ǎлʷiǎчеви] = ал и **очеви**.

Цитираћемо из нашег критичког издања закључни коментар стихова 2290–2293: „[...] привременост свега што се на Земљи збива [време земно] и овоземаљски живот на који је човјек осуђен [и судбина људска] два сулика [два образа] највећег апсурда [највише људски], али тог општег нереда [десјорейка] они су и најдубљи смисао [најдудља наука], јер су човјекових тежњи [сна људскоја] не само посљедице [ђеца], тј. посљедице учешћа у Сатаниној побуни против Бога, него и [ал'] изворишта [очеви], тј. изворишта човјекових тежњи за повратком у вјечно блаженство“ (Маројевић, 2005, стр. 604).

(3) Двокомпонентни везник *к̄д̄ а̄ли* (дериват везника *а̄ли* I) има специфично значење — 'а оно'. Посвједочен је у 513. стиху *Шћеӣна Мало̄у* у сљедећем контексту:

*Тек сан ѝрви дијах дохваѝио,
док заѝруѝа неко на враѝима,
к̄д̄ а̄ли је момче од хрисѝјан̄а —
у[с]ѝр̄с̄а се к̄д̄ ѝруѝ наг вод̄ом:*

[ШМ 511–514].

(4) Растављено писање рјечце *ѝѣ* у значењу 'и то' и прилога *лѝш* у значењу 'само' примјењујемо у три стиха.

У 2531. стиху:

*Ове ѝоре не љубе р̄ѝуле
јер су у њих дани ѝр̄ѝдуѝачки
(ѝѣ лѝш д̄н̄им шѝо код куће ч̄амј̄у)
кад их човјек не ди ѝоѝкӣдао
са ѝјесмицом и чашом ракије.*

[ШМ 2529–2533]

у првом издању компоненте су одштапане састављено без апострофа на облику *оним*: *Телиш оним што код куће чамју.* (Стојковић, 1851, стр. 121).

У 2612. стиху:

*Та ово је ѝријай̄но слушаѝи,
ѝѣ лѝш д̄н̄ом ко ѝа чуо није.*

[ШМ 2611–2612]

у првом издању компоненте су одштампане састављено: Телиш оном, ко га чуо није. (Стојковић, 1851, стр. 124).

И у 3709. стиху:

*Пушови се ни зваши не моју,
нд сӯ ово йраве дѣсѣушице,
йшѣ лйш онйм који су одрасли
на ћилиму у дивном Сйѣмдолу —
йушови су наши ка йрозница.*

[ШМ 3707–3711]

у првом издању примијењено је састављено писање с апострофом на облику *оним*: Телиш *оним'* који су одрасли (Стојковић, 1851, стр. 171).

У другом издању спјева, у другој свесци издања браће Јовановића, компоненте су растављене у прва два примјера: Те лиш *оним*, што код куће чамју. (1881: 100); Те лиш оном, ко га чуо није. (1881: 103), док је у трећем примјеру остало састављено писање: Телиш *оним*, који су одрасли (1881: 141). Приређивач је примјере интерпункцијски уједначио. Даљи корак чини Костић (1902: 143, 147, 198) — он досљедно примјењује растављено писање: Те лиш *оним*, што код куће чамју. (2604); Те лиш оном, ко га чуо није. (2686); Те лиш *оним*, који су одрасли (3783). Растављено писање задржава Решетар (1926: 281, 284, 323) бришући непотребне запете: те лиш *оним* што код куће чамју. (IV 35); те лиш оном ко га чуо није. (IV 116); те лиш *оним* који су одрасли (V 301). С обзиром на то да је писање великог слова на почетку стиха коректорска грешка, могла би се историја питања завршити с Решетарем. Растављено писање од Решетара преузима Вушовић (1935: 231, 233, 264) задржавајући га и у свом другом издању (Вушовић, 1936: 256, 259, 296).

Да се историја питања с Решетарем не заврши побринуо се Стевановић (1952: 133, 136, 185) — он се враћа на Стојковићево текстолошко рјешење: телиш *оним* што код куће чамју, (IV 35); телиш оном ко га чуо није. (IV 116); телиш *оним* који су одрасли (V 301). Стевановића слиједи Недић (1964: 110, 113, 154) и Миловић (164, 169, 233), који је вратио у посљедњем примјеру апостроф из Стојковићева издања (*оним'*).

У једнотомном *Рјечнику* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша] Стевановића и Бошковића (1954/1957: 217) првим примјером из *Шћейана Малој* илуструје се ријеч „**тѣлйш** (тј. те лиш) *йрил*. нарочито“.

И све би то било разумљиво да у другом Стевановићевом издању (1967: 135) није враћено растављено писање, али само у првом примјеру: те лиш оним што код куће чамју, (IV 35), у трећем издању (1974: 138) растављене су компоненте и у другом примјеру: те лиш оном ко га чуо није (IV 116). У трећем примјеру остало је састављено писање, у свим издањима (1967/1974: 187): телиш оним који су одрасли (V 301).

Варијантност је одражена и у двотомном *Речнику Његошева језика: „телиш (и те лйш) прил. нарочийо, осодиийо“* (Стевановић и др. 1983, т. II, стр. 379), па се прво наводи трећи примјер из *Шћейана Малої*, написан састављено, а онда прва два примјера, растављено написана. Лексикографи су се служили четвртим издањем *Целокујних дела*, из 1975. године, а оно је фототипија трећег издања.

Како се објашњава ова неуједначеност? Једноставно: коректори су у другом издању спјева раставили компоненте у првом примјеру, а у трећем издању и у другом; лексикографи, коаутори Стевановићеви, како би убрзали рад на *Речнику*, нису увијек ни консултовали Стевановића, у овом и у бројним другим случајевима.

Растављено писање, досљедно, примјењују приређивачи у XXI вијеку; прије нас то је учинио Младеновић (2007: 160, 164, 217): те лиш оним што код куће чамју, (2604); те лиш оном ко га чуо није. (2685); те лиш оним који су одрасли (3782).

Ако је питање текстолоши разјашњено, није лексикографски. Двокомпонентна граматичка ријеч *ѿѿ лйш* састоји се од рјечце *ѿѿ* у значењу 'и то', која је дијалектизам, и прилога *лйш* у значењу 'само', који је русизам. У руском језику ријеч **лишь** понаша се као рјечца, која има и везничку употребу, и тада је карактерише побочни акценат, и као прилог, и тада је акценат главни. Другим ријечима, у погледу припадности врстама ријечи заузима прелазну позицију.

Рјечца *ѿѿ* у значењу 'и то', која је посвједочена у Његошевом језику, има (ослабљен, побочни) акценат, и на њу се не преноси акценат слједеће ријечи. Дужина на другој компоненти у једнотомном рјечнику реконструисана је због претпоставке да је она настала скраћивањем од дијалекатског облика у изразима типа *лйше Мърка*. А то *лйше* је архаични облик номинатива јединине мушког рода неодређеног вида некадашњег партиципа радног садашњег времена од глагола *лйшии*.

У сва три контекста граматичка ријеч *ѿѿ лйш*, с побочним центрима, везује се за облик показне замјенице *онај*, која има глав-

ни акценат. Те три компоненте образују јединствену, али сложену фонетску ријеч: тѐ^лйш^днѡм, тѐ^лйш^днѣм.

Треба истаћи да рјечца *йѣ* може имати значење 'и то' и без контакта с русизмом *лйш* (види т. 7.(2)).

-
- СКРАЋЕНИЦЕ
- ГВ: *Горски вијенац* [у: Петровић-Његош, 2005, стр. 35–218 (критичко издање); Петровић-Његош, 2018, стр. 161–265 (основно издање); Петровић-Његош, 2020б (акценатско издање)].
- ГВ П: „Нек се овај вијек горди...“ / Посвета: *Праху Оца Срније* [Прилог II у: Петровић-Његош, 2005, стр. 223–226 (критичко издање); Прилог II у: Петровић-Његош, 2018, стр. 269–271 (основно издање); Прилог II у: Петровић-Његош, 2020б (акценатско издање)].
- ЛМ: *Луча микрокозма* [у: Петровић-Његош, 2016, стр. 105–224 (критичко издање), стр. 903–1020 (акценатско издање); Петровић-Његош, 2018, стр. 67–149 (основно издање)].
- МП: *Медиѡације у ѡрози* [у: Петровић-Његош, 2017, стр. 323–346 (критичко издање)].
- ШМ: *Шћейан Мали* [у: Петровић-Његош, 2020а, стр. 227–486 (критичко издање), стр. 1011–1153 (акценатско издање); Петровић-Његош, 2018, стр. 289–449 (основно издање)].
-

- ИЗВОРИ
- Петровић-Његош, П. II (2005). *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД.
- Петровић-Његош, П. II (2016). *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД.
- Петровић-Његош, П. II (2017). *Биљезница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД.
- Петровић-Његош, П. II (2018). *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћейан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија.
- Петровић-Његош, П. II (2020а). *Шћейан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД.
- Петровић-Његош, П. II (2020б). *Горски вијенац*. Акценатско издање у редакцији Радмила Маројевића. [Рукопис у припреми за штампу].
-

- ЛИТЕРАТУРА
- Банашевић, Н. (1973). (прир.) *Горски вијенац* / П. П. Његош. Београд: Српска књижевна задруга.
- Браћа Јовановићи. (1880–1881). (издавачи) *Лажни цар Шћейан Мали: Историјско збитије XVIII. вијека* / сачинио Петар Петровић Његуш владика

- црногорски. Ново издање. Панчево: Накладом Књижаре браће Јовановића. (Народна библиотека. Св. 5, стр. 1–64. Св. 7, стр. 65–152).
- Велимировић, Н. (1910). Религија Његошева. *Дело*, Београд, XV, књ. 54, св. 1, стр. 72–87; св. 2, стр. 240–253; св. 3, стр. 392–409; књ. 55, св. 2, стр. 229–244; св. 3, стр. 403–419; књ. 56, св. 1, стр. 98–112; св. 2, стр. 251–268; св. 3, стр. 413–428; књ. 57, св. 1, стр. 108–126.
- Велимировић, Н. (1911). *Релиџија Њеџошева*. Београд: Штампарија „Св. Сава“.
- Велимировић, Н. (1921). *Релиџија Њеџошева*, II изд. Београд: Издање С. Б. Цвијановића.
- Вушовић, Д. (1935). (прир.) *Цјелокуйна дјела Пејџра Пејџровића Њеџоша*. Београд: Народна култура.
- Вушовић, Д. (1936). (прир.) *Цјелокуйна дјела Пејџра II Пејџровића Њеџоша*. II изд. Београд: Народна култура.
- Караџић, Вук Стеф. (1852). *Српски рјечник исџумачен њемачкијем и лајџинскијем ријечима*. Беч: Штампарија Јерменског манастира.
- Ђукић, Т. (1921). О коментару „Горског Вијенца“. [Критика издања: Решетар 1920]. *Мисао*, V, 3 (27), 229–233; 4 (28), 314–319.
- Костић, Д. (1902). (прир.) *Лажни цар Шћејан Мали: Исџорическо здијџије осамнаесџоја вијека / од Пејџра Пејџровића Њеџоша*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Маројевић, Р. (2005). Текстологија Горског вијенца. У: Петровић-Његош П. II. *Горски вијенац* (5–34, 225–1004). Подгорица: ЦИД.
- Маројевић, Р. (2017). Текстологија медитација у прози и пјесама из Биљежнице. У: Петровић-Његош П. II. *Биљежница* (5–28, 377–640, 647–662). Подгорица: ЦИД.
- Маројевић, Р. (2020а). Специфични типови глаголских ријечи (на грађи Његошевог Шћепана Малог). *Зборник радова Филозофској факултџејџа Универзијџејџа у Пришџијџини*, L (2), 3–31.
- Маројевић, Р. (2020б). Текстологија Шћепана Малог. У: Петровић-Његош П. II. *Шћејан Мали* (5–226, 491–1009, 1159–1162). Подгорица: ЦИД.
- Миловић, Ј. М. (1965). (прир.) *Лажни цар Шћејан Мали / Пејџар II Пејџровић Њеџош*. Титоград: Графички завод.
- Младеновић, А. (2007). (прир.) *Лажни цар Шћејан Мали / Пејџар II Пејџровић Њеџош*. Подгорица: ЦАНУ.
- Недић, В. (1964). (прир.) *Лажни цар Шћејан Мали. Писма / Пејџар Пејџровић Њеџош*. Нови Сад: Матица српска.
- Решетар, М. (1890). (прир.) *Горски вијенац / владиџе црнојорскоја Пејџра Пејџровића Њеџоша*. У Загребу.

- Решетар, М. (1892). (прир.) *Горски вијенац владике црнојорскоја Пејџра Пејџровића Њејоша*. [Друго издање с коментаром Милана Решетара]. У Биограду.
- Решетар, М. (1920). (прир.) *Горски вијенац / владике црнојорскоја Пејџра Пејџровића Њејоша*. Седмо издање с коментаром Милана Решетара. У Биограду.
- Решетар, М. (1926). (прир.) *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћејан Мали / Петар Петровић Његош*. Београд: Државна штампарија. (Целокупна дела. Књ. 1).
- Решетар, М. (1940). (прир.) *Горски вијенац / владике црнојорскоја Пејџра Пејџровића Њејоша*. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара. Београд.
- Стевановић, М. (1952). (прир.) *Шћејан Мали / Пејџар Пејџровић Њејош*. Београд: Просвета (Целокупна дјела. Књ. 4).
- Стевановић, М. (1967). (прир.) *Шћејан Мали / Пејџар Пејџровић Њејош*. Београд: Просвета (Целокупна дела. [II изд.]. Књ. 4).
- Стевановић, М. (1974). (прир.) *Шћејан Мали / Пејџар Пејџровић Њејош*. Београд: Просвета (Целокупна дела. III изд. Књ. 4).
- Стевановић, М. (1990). *О језику Горској вијенца*. Београд: Српска академија наука и уметности – Научна књига.
- Стевановић, М. и др. (1983). *Речник језика Пејџра II Пејџровића Њејоша*. [На корицама: *Речник Њејошева језика*]. Књ. I–II. Београд: Српска књижевна задруга.
- Стевановић, М. и Бошковић, Р. (1954/1957). *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. Београд: Просвета (Целокупна дјела. Књ. 6).
- Стојановић, Љ. (1891). [Критика издања: Решетар 1890]. *Просвешћени иласник*, Београд, XII (1 и 2), стр. 57–67.
- Стојковић, А. (1851). (прир.) *Лажни цар Шћејан Мали: Историческо Збитије Осамнајестого вијека. Пјесмотрорје Његове Свијетлости Петра Петровића Његоша, Владике и Господара Црнегоре*. [На 9. страни:] *Шћејан Мали: Повјестно збитије, у пет дјејствијех*. [На насловној страни:] Издао 1851. године Андрија Стојковић у Трсту. [На корици:] У Југославији. [На полеђини насловне стране испод мота:] Печатња браће Жупана у Загребу 1851.

РАДМИЛО Н. МАРОВЕВИЧ
БЕЛГРАДСКИЈ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЈ ФАКУЛТЕТ
КАФЕДРА СЛАВИСТИКИ

РЕЗЮМЕ

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ГРАММАТИЧЕСКИЕ
И ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ СЛОВА
(НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭМЫ НЕГОША «ЩЕПАН МАЛЫЙ»)

В настоящей статье критически обосновывается подготовленное автором научное издание поэмы «Щепан Малый» сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша в аспекте лексическом и грамматическом. Рассматриваются специфические типы грамматических и лексико-грамматических слов: во-первых, орфографемы *e* и *no*, во-вторых, орфографемы *a* и *али*, в-третьих, орфографемы *како* и *ка* и, в-четвертых, орфографемы *те* и *што*. В заключительной части статьи подвергаются анализу синтагматические сочетания грамматических слов *ал и*, *кад оно* и *те лиш*.

В работе применяется интертекстуальный сопоставительный подход: примеры, засвидетельствованные в поэме «Щепан Малый», сравниваются с контекстами поэм «Горный венец» и «Луч микрокосма», а также с контекстами других произведений Негоша.

В статье, помимо текстологических задач, выдвигаются теоретические вопросы разработки и лексикографического описания рассматриваемых типов грамматических и лексико-грамматических слов, причем вводится термин «орфографема» в значении «орфографическая презентация грамматических омонимов (омографов и омофонов)».

Ключевые слова: Петр II Петрович-Негош; поэма «Щепан Малый»; поэма «Горный венец»; поэма «Луч микрокосма»; орфографемы.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).